

MODERNÍ RUSKÝ ROMÁN BRITSKÝMA OČIMA

David Gillespie: *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Berg, Oxford — Washington D. C. 1996.

Britský rusista z univerzity v Bath, která se soustřeďuje na výuku managementu a na moderní jazyky, je známý svými nekonformními studiemi a referáty na mezinárodních konferencích. Na oddělení rusistiky v Bath, kde ještě pracuje autorka několika knih o současné ruské literatuře a jejím společenském pozadí Rosalind Marshová (naposledy zaujala statí o konci sovětské literatury), se kromě jazyka věnují především moderní ruské literatuře. D. Gillespie připravil typicky anglosaský svazek studií k „úvodu do ruského románu“, kde nepadne ani slovo o tom, co to román je, nebo co on sám za román považuje. Absolutní absence teorie nepřekvapí toho, kdo se anglickým pojetím literatury již delší dobu zabývá; na druhé straně to překvapí v zemi, kde vznikly uznávané teorie románu z pera E. Muira, P. Lubbocka a E. M. Forstera, nebo kde byla vydána dodnes nejobsáhlejší teorie literárních žánrů (A. Fowler, 1982). Přesto bych v knize tohoto druhu, která přímo deklaruje, že je určena studentům, předpokládala alespoň základní poučení o románu jako takovém, eventuálně o specifiku ruského románu. Vývojové pojetí literatury může svým teologickým modelováním literaturu poněkud deformovat, současně však předpokládá hledání souvislostí a vysvětluje to, co je v rámci autonomních medailonů a analýz vlastně nevysvětlitelné.

Autor vybral osm ruských románů 20. století: *My* (1920) od Jevgenije Zamjatina (1884–1937), *Rudou jízdu* (*Konarmija, Red Cavalry*, 1926) od Isaaka Babela (1894–1940, někdy se uvádí i rok 1941), *Závist* (*Zavist', Envy*, 1928) Jurije Oleši (1899–1960), *Jak se kalila ocel* (*Kak zakaljalas' stal'*, *How the Steel was Tempered*, 1935) od Nikolaje Ostrovského (1904–1936), *Mistra a Markétka* (*Master i Margarita, The Master and Margarita*, poprvé publ. 1966–1967) od Michaila Bulgakova (1891–1940), *Doktora Živaga* (*Doktor Živago, Doctor Zhivago*, 1957) od Borise Pasternaka (1890–1960), *Pavilón rakoviny* (*Rakovyj korpus, Cancer Ward*, 1968) od Alexandra Solženicyna (nar. 1918) a *Puškinův dům* (*Puškinskij dom, Pushkin House*, 1978) od Andreje Bitova (nar. 1937). Kniha je doplněna výběrovou bibliografií a rejstříkem. Volba děl je subjektivní a je jistě autorovým právem. Bylo by neseriózní kritizovat Gillespieho za tento výběr; konstatujeme tedy spíše, co je na jeho výběru méně tradiční nebo co může překvapit středoevropského rusistu. Nechybí tu klíčové (a také poněkud módní) dílo ruského románu tohoto století — Bulgakovův román *Mistr a Markétka*; vzhledem k proslavenosti na Západě (sami Rusové k němu mají vztah, jak se ukázalo, daleko chladněji) tu také najdeme Pasternakova Doktora Živaga. Solženicyna reprezentuje Pavilón rakoviny. Gillespie vysvětluje svůj přístup takto: „This book is not meant as a detailed historical guide to the development of the novel in Russia in the twentieth century, although generic questions are touched upon. Rather, I have chosen eight novels, seven of which are well-known in translation in English, in order to offer the kind of detailed analysis that I believe students of Russian literature require. Furthermore, no such study, explicitly geared towards students' needs, exists in English, although such guides are common in Russia itself. The novels have not been chosen arbitrarily, but with an eye to the texts most frequently studied in undergraduate courses [...] In choosing eight novels, I have been selective, but I believe that the eight novels are studied frequently in undergraduate courses exactly because they strive to link past and present, provide graphic illustration of Russia's twentieth century experience, and attempt also, in their vastly different ways, to proffer a treatise on Russia's future.“ (s. 1). Autor se z tohoto hlediska omlouvá, že do svazku nezařadil například román Andreje Platonova nebo Vasilije Grossmana. Bylo by se možné ovšem stejně tak divit, proč tu nejsou Konstantin Fedin nebo nedávno zesnulý Leonid Leonov (1899–1994), kteří byli z moderní ruské literatury v podstatě nezasloužené vymazáni, i když právě oni jsou oním kýženým mostem mezi ruským „zlatým věkem“ 19. století, tedy mezi ruskou klasikou, modernou a avantgardou. Na druhé straně je např. Olešova *Závist* románem sociologicky a psychologicky signifikantním, ale přece jen umělecky nikoli — podle mého názoru

— prvořadým. Nenajdeme tu ani Šolochovův Tichý Don, ani román Život Arseňjevův z pera dalšího nositele Nobelovy ceny Ivana Bunina, ani to nejpodstatnější z nové ruské emigrace (V. Aksjonov, Ostrov Krym). Zařazení románu napůl Moravana Nikolaje Ostrovského Jak se kalila ocel, který býval v 50. letech našeho století dáván ve škole za příklad socialistického realismu, možná překvapí, ale to jenom proto, že nevíme, že Gillespie sem toto dílo vělenil kvůli úplnosti literárního panoramatu — a socialistický realismus byl součástí tehdejší sovětské literatury. Milost v Gillespieho očích nenašel ani Maxim Gorkij se Životem Klíma Samgina, který bývá někdy srovnáván právě s Doktorem Živagem, ani autoři mytologických románů Ajtmatov nebo Kim, ani některá postmodernistická díla „nové vlny“ (Viktor Jerofejev, Venedikt Jerofejev, Jevgenij Popov aj.) Na počátku tedy stojí antiutopie a anticipace ruského dvacátého století, století revolucí a plánu vybudování nové společnosti, Rudou jízdou a Závistí pokračují její traumata, Jak se kalila ocel prezentuje utopii ideálního člověka, Bulgakovův román zase deziluzi a únik, Doktor Živago muka intelektuála v kolektivistické společnosti. Spolu s Pavilónem rakoviny je tento román kritickou analýzou i paprskem naděje na obrodu společnosti, zatímco Bitovův Puškinův dům manifestuje postmodernistický labyrint ambivalence a znejištění.

Každá analýza má stereotypní strukturu: syžet, téma, charakteristiku, styl, poetiku (tak bych přeložil v tomto případě angl. „imagery“) a závěr. Angličtí kritikové ruské literatury dávají zjevně přednost encyklopediím a slovníkovým příručkám: Gillespieho kniha však skrývá hlubinnou analýzu a podle naší středoevropské terminologie vskutku vědecký přístup k artefaktu, takže ji nelze pokládat za pouhý „úvod“ k ruskému románu. Každá studie obsahuje základní informace o autorovi, o kontextu jeho díla a místě analyzovaného románu v ruské literatuře. Rozsáhlost knihy (celkem téměř 200 stran) je částečně způsobena tím, že citáty jsou uváděny v anglickém překladu a pak v ruském originále. Nezdá se mi, že autor, jak tvrdí, se vyhnul ideologickým problémům hodnocení díla („ideological questions of a novel's worth“): bral je jistě v úvahu, když psal o Pasternakovi, Bulgakovovi i Solženicynovi: ostatně faktor ideové a společenské závažnosti provázel ruskou literaturu od jejich počátků a není ani cizí britské tradici (social background). Gillespieho analýzy implicitně potvrzují, že román byl na ruské půdě cizorodým vetřelcem, žánrem od počátku nepřátelským ne zcela sekularizované ruské literatuře, že se tedy musel jinak tvarovat: tady snad započalo to, čemu se ve světě běžně říká „zázrak ruského románu“.

Konkrétní analýzy se rozcházejí v proporcionalitě: a nejde jen o proporce, tedy rozsah analýz, ale také o vnitřní stavbu studie. Zamjatinova antiutopie My je popsána velmi podrobně: škoda, že se autor jako Brit více nezabýval známým čtyřúhelníkem H. G. Wells — J. Zamjatin — A. Huxley — G. Orwell. Gillespie se sice zmiňuje o tom, že Zamjatin pracoval na počátku století v Tyneside jako lodní inženýr při stavbě ledoborců, ale o románu *Ostrované* (*Ostrovitjane, Islanders*) utrousí sotva jednu větu (jde o satiru na Angličany). Možná by se v této souvislosti i analýza My a evoluce tohoto tématu jevila jinak a komplikovaněji. Nejlepší a nejhlubší je autorův přístup k Rudé jízdě (poetika, vrstvy judaistického pohledu na svět). V souvislosti s Olešovou Závistí by bylo třeba říci něco o „jižanské škole“ (Oděsa) a její „mediteránní poetice“ v ruské literatuře (Babel, Bagrickij, Ilf a Petrov, V. Katajev aj.). Partie o románu N. Ostrovského Jak se kalila ocel je poněkud chudá: zatímco stěžl lze na mnoha stranách popisovat styl a poetiku, lze si všimnout, jak se v díle projevuje Ostrovskij jako vášnivý čtenář sestavující své dílo z několika románových modelů (dobrodružný román, výchovný román, válečný román, reportážní román, román idejí aj.). V analýze Mistra a Markětky mi chybí zmínka o gnózi a iniciačním románu. Kapitola o Doktoru Živagovi je vcelku kvalitní, stejně jako jasný rozbor společenského pozadí Pavilónu rakoviny a postmoderních kulturních labyrintů Puškinova domu.

To, co v Gillespieho knize také nepřekvapí toho, kdo léta čte rusistické a slavistické práce angloamerické provenience: je to svět poněkud uzavřený do sebe. Obvykle se citují jen americké nebo britské práce, přirozeně také práce ruské, zřídka skandinávské, německé nebo francouzské, v podstatě nikdy práce psané v jiných slovanských jazycích než v ruštině. Je to poněkud smutný obrázek, když uvážíme skoupé možnosti našeho badatele systematicky se seznamovat s angloamerickou rusistickou a šffe slavistickou vědeckou produkcí, pokud opomineme možnosti delších

studijních pobytů. Vzájemné informační propojení je — stejně jako před pádem železné opony — nesystematické, omezující se na několik okruhů vědeckých celebrit.

Kniha Davida Gillespieho je polyfunkční příručkou: je vysoce kvalifikovaným „úvodem“ do ruského románu, současně však i problémovou studií k vývoji tohoto žánru na ruské půdě ve 20. století. Autorova metodologie není jednoznačně vyhraněna: je to nejen osobnostní a socio-psychologická analýza, ale také morfologický přístup, jak jej známe z ruské formální školy nebo New Criticismu.

Ivo Pospišil

MATERIÁL A ANALÝZA

Ruska emigracija u srpskoj kulturi XX veka. I-II. Filološki fakultet u Beogradu, katedra za slavistiku — Centar za naučni rad. Beograd 1994.

Ruská umělecká, vědecká a technická emigrace, tedy emigrace kulturní inteligence, se již dávno stala tématem rozsáhlých prací v západoevropské a americké slavistice; v zemích střední, jiho-východní a východní Evropy se k této nezbytné analýze přistupuje ze známých důvodů teprve nyní. Předválečné Československo bylo hostitelskou zemí řady ruských emigrantů, mezi nimiž byli zejména univerzitní profesori, ale také umělci, novináři a inženýři. Dosud nám zevrubná syntéza vícevrstevnatého života ruské emigrace u nás, i když již existují dílčí práce a pořádají se konference, v podstatě chybí. Známa je dvoudílná publikace M. C. Putny a M. Zadražilové, která si ovšem kladla jiné cíle, jichž víceméně úspěšně dosáhla. Ruská emigrace v Srbsku, resp. v předválečné královské Jugoslávii, měla své specifikum již v tom, že navazovala na dávné spojení Ruska a Srbska v boji za svobodu všech jižních Slovanů i v letech první světové války. Je logické, že tato emigrace měla či musela mít konzervativní či konzervativnější zaměření, že byla silněji napojena na úsilí pravoslavné církve budovat vlastní organizaci v zahraničí, že byla více než jinde přímo existenčně závislá na politice královského dvora jako hlavního mecenáše. Na druhé straně většina ruských emigrantů přicházela do Jugoslávie, respektive do Bělehradu (nebylo to však jen hlavní město, ale také např. Novi Sad, Niš a další regionální centra), již dokonale připravena a vybavena: byli to namnoze již zavedení baletní mistři, baletky, scenáristé, spisovatelé, architekti, filozofové, filologové, hudebníci apod., kteří v příznivém kulturním klimatu poválečné rekonstrukce (po 1. svět. válce) Jugoslávie ve 20. a 30. letech zráli. Nutno si také uvědomit, že předválečná Jugoslávie nebyla pro některé cílem, ale jen přestupní stanicí (stejně jako Československo); pravda také je, že většina musela svou práci přerušit nebo zcela ukončit kvůli válce, německé okupaci země a pak proto, že situace po r. 1945 „bílým“ emigrantům zrovna nepřála: většina (pokud se nestali obětmi války) odešla do zemí západní Evropy, do USA, Austrálie nebo do Jižní Ameriky.

První svazek obsahuje studie dotýkající se metodologie a kulturně historických problémů této ruské emigrace. **Miodrag Sibinović** napsal úvodní metodologický text, který osvětluje vzájemné působení ruské a srbské kultury a nezastupitelnou úlohu ruské emigrace. **Miroslav Jovanović** se zabývá terminologií: v případě ruské srbské emigrace jde o pojem *běžec* (utečenec) a *emigrant*. Podle autora prchají běženci nebo utečenci z Ruska bezprostředně po občanské válce, jiní pobývají v cizině již před rokem 1917 a z různých důvodů se do Ruska nechtějí vrátit. Nelze v této stručné recenzi seznámit čtenáře ani s prostým výčtem jednotlivých studií. Omezíme se tedy někde jen na tematické okruhy: ruské školství v královské Jugoslávii, pravoslavná církev a její interakce se srbskou pravoslavnou církví, dějiny Společnosti ruských vědců v Jugoslávii (1920–1941), úloha ruské inteligence ve Vojvodině, král Alexandar jako mecenáš ruského malířství. Najdeme tu také článek **Mila Stojniće** o bělehradském centru ruské emigrace, o Rusech v literatuře a vědě, o práci Rusů na bělehradské univerzitě, vynikajícím přínosem je studie **Dimitrije Kaleziće** o ruské